

O ukraińskim i rosyjskim przekładzie *Akademii Pana Kleksa* Jana Brzechwy

About the Ukrainian and Russian translations of Jan Brzechwa's *Akademia Pana Kleksa*

Ruslana KORSHUNOVA

Uniwersytet Śląski w Katowicach/ University of Silesia in Katowice

E-mail: ruslana.korshunova@us.edu.pl,

Abstract: The article will present the results of an analysis of translations of the children's work Jan Brzechwa's *Akademia Pana Kleksa* into Ukrainian and Russian. The analysis of translation strategies will be compared on the basis of selected examples, translation decisions, applied translation transformations, and their influence on foreign readers' reception of the novel, which will be discussed in detail. The research will also take into account the cultural context, the educational aspect and the social conditions that influenced the growing interest in Polish children's literature in the Ukrainian and Russian-speaking markets.

Keywords: Jan Brzechwa, *Akademia Pana Kleksa*, translation children's literature, translation strategies, translation techniques

Wstęp

Kontakt dziecka z książką rozpoczyna się już w najwcześniejszych latach życia. Od barwnych ilustrowanych książeczek dla niemowląt po literaturę piękną w szkole, książki odgrywają istotną rolę na różnych etapach rozwoju dziecka. Według E. Manasterskiej-Wiącek dziecko jest wyjątkowym odbiorcą literatury, wymagającym szczególnego podejścia ze strony otoczenia oraz autorów i tłumaczy (E. Manasterska-Wiącek 2009: 7). Ze względu na jego unikalne wymagania, w niniejszej pracy materiał językowy zostanie przeanalizowany również z uwzględnieniem potrzeb i możliwości percepcyjnych młodego odbiorcy. Problemem badawczym jest wpływ *Akademii Pana Kleksa* Jana Brzechwy na kształtowanie wyobraźni oraz rozwój emocjonalno-społeczny dziecka. W ramach badań przeanalizowane zostaną tłumaczenia tej powieści na język rosyjski i ukraiński, ze szczególnym uwzględnieniem przekładu tytułu, elementów nacechowanych kulturowo oraz ewentualnych błędów tłumaczeniowych.

W artykule zostały wykorzystane fragmenty z następujących wydań: *Akademia Pana Kleksa* (Jan Brzechwa, 2021), *Академия пана Кляксы* w tłumaczeniu Michaiła Landmona (1993), *Академія пана Ляпки* w tłumaczeniu Ireny Baranowskiej (1976). Najnowsze wydania w języku ukraińskim i rosyjskim bazują na tych samych tłumaczeniach.

1. Tłumaczenie tytułu powieści

Tytuł utworu pełni funkcję identyfikacyjną i jest pierwszym elementem, z którym styka się czytelnik. Jak zauważa Roman Lewicki tytuł nie tylko identyfikuje dany utwór, ale jest też źródłem informacji o nim (R. Lewicki 2022: 267–268). Ma charakter metatekstowy – zazwyczaj nawiązuje do treści danego utworu oraz stanowi zarazem integralną jego część.

Analizując tytuł badanej powieści (*Akademia Pana Kleksa*, *Академия пана Кляксы*, *Академія пана Лянку*) warto przyjrzeć się znaczeniom każdego z wyrazów, które go tworzą. W analizie będę odwoływać się przede wszystkim do znaczeń, uwzględnionych w Słowniku Języka Polskiego pod red. Witolda Doroszewskiego (słownik został opracowany w latach 1958–1969), który wydaje się najbliższy polszczyźnie czasów Brzechwy. Wyrażenie *akademia* posiada 5 znaczeń, jednak najodpowiedniejszym w tym kontekście wydaje się być ostatnie – ‘wyższa uczelnia obejmująca wszystkie dziedziny nauk, uniwersytet, wszechnicę’ – opatrzone komentarzem, że jest to znaczenie *dawne*. W języku rosyjskim oraz ukraińskim wykorzystano ekwiwalenty formalne *академия* i *академія*, z analogicznymi znaczeniami ‘1) nazwa państwowych wyższych instytucji naukowych, których zadaniem jest rozwój nauki lub sztuki; 2) nazwa niektórych uczelni wyższych’ (tłum. z języka ukraińskiego¹ i rosyjskiego² R.K.) i żadne z nich nie ma podobnego oznaczenia stylistycznego. Mimo tego zamysł autora został przekazany.

Interesującym pod względem semantyki oraz etymologii jest wyraz *pan*, który „pierwotnie miał zasięg ograniczony do języków zachodniosłowiańskich (j. polski, czeski, słowacki, łużyckie)” (SJP). Uznaje się, że wyraz *pan* pochodzi z języków awarskich (ekspansja Awarów objęła część Europy Środkowej i Zachodniej), gdzie słowo (*žu*)*pan* pierwotnie oznaczało urzędnika chana awarskiego, później u Słowian – urzędnika grodowego, wreszcie – kogoś panującego, zarządzającego, mającego wysoki status społeczny (SJP-etymologia). Najistotniejsze jest jednak to, że we współczesnej polszczyźnie jest to forma grzecznościowa, m.in. bardzo często używana wobec nauczycieli. W językach wschodniosłowiańskich leksem *pan* również występuje, choć z niewielką frekwencją i nacechowaniem stylistycznym. W języku rosyjskim oraz ukraińskim znaczenia wyrazu *пан* są podobne: ‘1) ziemianin w dawnej Polsce, na Litwie, Ukrainie i Białorusi; 2) ktoś, kto zajmował uprzywilejowaną pozycję w społeczeństwie przed początkiem XX wieku, należał do zamożnej ludności miejskiej, inteligencji; 3) grzecznościowa forma zwracania

¹ *Академія*, ‘1) Назва найвищих державних наукових установ, завданням яких є розвиток наук або мистецтв; 2) Назва деяких вищих навчальних закладів’. *Словник української мови: в 11 тт.*, за ред. І. К. Білодіда. (URL <https://slova.com.ua/word/%D0%B0%D0%BA%D0%B0%D0%B4%D0%B5%D0%BC%D1%96%D1%8F>). (Dostęp 29.03.2024).

² *Академия*, ‘1) Название государственных высших научных учреждений, задачей которых является развитие наук или искусств; 2) Название некоторых высших учебных заведений’. *Словарь русского языка: В 4-х т.*, под ред. А. П. Евгеньевой. (URL <https://feb-web.ru/feb/mas/mas-abc/01/ma102813.htm?cmd=0&istext=1>). (Dostęp 29.03.2024).

się lub odnoszenia się do osoby płci męskiej’ (tłum. z języka ukraińskiego³ i rosyjskiego⁴ R.K.), jednak to, w jakim kontekście zostało ono użyte w oryginale jest dopiero na ostatniej pozycji. W języku rosyjskim wyraz *пан* nie odgrywa takiej samej roli, jak w języku polskim, może jednak zostać użyty jako forma grzecznościowa. Jest to zapożyczenie z języka polskiego i wywołuje asocjacje z kulturą polską. W języku ukraińskim pierwsza wzmianka o wyrazie *пан* pojawiła się w dokumentach z 1349 roku. Można odnaleźć dużo przykładów wykorzystania tego wyrazu w ukraińskim folklorze i tekstach literatury pięknej, np. w stałych związkach frazeologicznych *або (чи, хоч) пан, або (чи, хоч) пропав, сам собі (над собою) паном бути, пан над (між) панами* itd. (СУМ). Wśród Kozaków wyraz *пан* miał negatywne konotacje, co wynikało z historycznych relacji społecznych, politycznych i gospodarczych między Kozakami a polską szlachtą i magnaterią. Kozacy, wywodzący się głównie z chłopstwa i nizin społecznych, postrzegali Polaków – panów, jako uciskających ich przedstawicieli wyższych warstw społecznych, którzy narzucali swoje prawa i eksploatowali ich siłę roboczą. Poemat *Hajdamacy* Tarasa Szewczenki jest jednym z najbardziej znanych utworów literatury ukraińskiej, który opisuje powstanie chłopów i Kozaków przeciwko polskiej szlachcie w XVIII wieku. W utworze *пан* staje się uosobieniem ciemieży i wroga narodu ukraińskiego. W ukraińskich przysłowiach słowo *пан* uosabia ciemienie, niesprawiedliwość oraz bunt przeciwko wyzyskowi, np. *Пан нашкодив, а старця повісили; Панська собака по-панськи гавкає; Панської роботи не перепробуи* itp. Również jako przykład mogą posłużyć pieśni ludowe, w których często powtarza się obraz panów uciskających lud, np. *А пан сидить на столі, Живе собі в добрі....* Z biegiem lat oraz pod wpływem zmieniających się realiów politycznych język rosyjski zaczął stopniowo dominować, wywierając istotny wpływ na styl wypowiedzi lokalnej ludności. Rosyjskie formy grzecznościowe oraz struktury językowe przeniknęły nie tylko do języka oficjalnego w miastach, lecz także do codziennej mowy w mniejszych miejscowościach i na terenach wiejskich. Proces ten, jako element szeroko zakrojonej rusyfikacji, prowadził do wypierania rodzimych wzorców językowych i wywoływał napięcia związane z ochroną ukraińskiej tożsamości kulturowej oraz językowej. Wykorzystany w tłumaczeniu na język rosyjski i ukraiński ekwiwalent (*пан*) wywołuje skojarzenia z polską kulturą, do której odwołania są obecne na przestrzeni całego utworu i w jego przekładach, jednak część tych skojarzeń może zostać odebrana jako negatywna.

W tytule pojawia się także nazwisko głównego bohatera książki – Ambrożego Kleksa. Jest to nazwisko znaczące. Rzeczownik pospolity *kleks* słownik wyjaśnia następująco –

³ *Пан*, ‘1) Поміщик у старій Польщі, Литві, дореволюційній Україні і Білорусії; 2) Той, хто займав привілейоване становище в дореволюційному суспільстві, належав до забезпечених верств міського населення, інтелігенції; 3) У старій Польщі, Литві, дореволюційній Україні і Білорусії — ввічлива форма звертання або називання стосовно до осіб чоловічої статі привілейованих верств суспільства’. *Словник української мови: в 11 тт.* за ред. І. К. Білодіда. (URL <https://slova.com.ua/word/%D0%B0%D0%BA%D0%B0%D0%B4%D0%B5%D0%BC%D1%96%D1%8F>). (Dostęp 29.03.2024).

⁴ *Пан*, ‘1) В старой Польше, Литве, а также в дореволюционное время на Украине и в Белоруссии помещик, дворянин; 2) Хозяин, господин по отношению к прислуге, к подчиненным в дореволюционное время на Украине и в Белоруссии; 3) Вежливое обращение к мужчине (в Польше, Чехословакии, Литве)’. *Словарь русского языка: В 4-х т., под ред. А. П. Евгеньевой.* (URL <https://feb-web.ru/feb/mas/mas-abc/16/ma301604.htm?cmd=0&istext=1>). (Dostęp 29.03.2024).

‘plama z atramentu na papierze; 2) barwna plama na obrazie jako fragment lub szczegół kompozycji malarskiej’ (W. Doroszewski: SJP), obu tych znaczeń można doszukać się w opisach postaci, np. „Wygląd pana Kleksa jest również niezwykle i czarodziejski jak jego zachowanie. Trudno ocenić jego wiek i wzrost. Nie wiadomo też, czy jest gruby, czy chudy. Może chodzić i płynąć w powietrzu. Wszystko jest tajemnicze i ulega ciągłym zmianom. Jego spodnie, kamizelka i surdut posiadają trudną do określenia liczbę magicznych kieszeni mogących pomieścić niezliczoną ilość różnych przedmiotów. Pan Kleks jest bajecznie kolorowy, po prostu fantastyczny” (J. Brzechwa 2021: 125). Główny bohater kojarzy się z wielką kolorową plamą, prawdopodobnie stąd i powstało takie nazwisko. Warto nadmienić, iż powieść powstała w czasach, gdy w szkołach stosowano pióra maczane w kałamarzach. Proces przenoszenia pióra znad kałamarza na papier, a także niedbałe pismo skutkowały powstawaniem kleksów, które powszechnie utożsamiano z brakiem staranności w prowadzeniu zeszytu. Tytuł powieści zestawia „Akademię” – instytucję kojarzoną z wyższym poziomem edukacji – z postacią pana Kleksa, którego nazwisko przywołuje na myśl dziecięcą nieporadność i pewną szkolną „dokuczliwość”. W wyniku takiego zestawienia powstaje gra językowa, która świetnie wpisuje się w dziecięce poczucie humoru. W języku rosyjskim *клякса* oznacza ‘plamę z atramentu na papierze’⁵, natomiast w języku ukraińskim pojawia się nazwa *ляпка* ‘plama od czegośkolwiek’⁶. Na podstawie tych dwóch definicji można zauważyć, że znaczenie rosyjskiego słowa jest bardziej precyzyjne, ponieważ wskazuje na to, od czego powstała plama. Natomiast znaczenie w języku ukraińskim wskazuje tylko, że chodzi o plamę nieznanego pochodzenia. Niemniej, zastąpienie kleksa plamą, choć mniej kojarzy się ze szkolną rzeczywistością, wpisuje się w dziecięcy świat i oddaje zawarty w oryginale kontrast.

Na podstawie przeprowadzonej analizy można stwierdzić, że tytuł danego utworu został częściowo udomowiony w każdym języku docelowym, na co wskazuje tłumaczenie nazwiska znaczącego. W każdym z przekładów zachowane zostało jednak odniesienie do kultury wyjściowej poprzez formę grzecznościową *пан*.

2. Tłumaczenie elementów nacechowanych kulturowo

Jednym z problemów w tłumaczeniu tekstów literackich jest przekład elementów nacechowanych kulturowo. Są to nazwy charakterystyczne dla kultury wyjściowej, lecz słabo znane lub wcale nieznane wśród odbiorców przekładów. Obejmują one m.in. imiona własne, słownictwo związane z obyczajami, przyzwyczajeniami, kulinariami, a także cytaty i aluzje literackie, historyczne, artystyczne (K. Hejwowski 2006: 71–72). W tekstach literackich adresowanych do dzieci można spodziewać się m.in. nagromadzenia nazw potraw, zabaw, imion osób i miejsc, odwołań do świata magii. Wszystkie te nazwy w tekstach wyjściowych wywołują u odbiorców pewne skojarzenia i należy je traktować jako szczególne wyzwanie podczas opracowywania nowej wersji językowej. Nowy tekst zostaje interpretowany przez pryzmat odmiennego modelu świata i różnorodnych filtrów

⁵ *Клякса*, ‘чернильное пятно на бумаге’. *Словарь русского языка: В 4-х т.*, под ред. А. П. Евгеньевой. (URL <https://feb-web.ru/feb/mas/mas-abc/11/ma206204.htm?cmd=0&istext=1>). (Dostęp 29.03.2024). Tłumaczenie własne.

⁶ *Ляпка*, ‘пляма від чого-небудь’. *Словник української мови: в 11 тт*, за ред. І. К. Білодіда. (URL <https://slova.com.ua/word/%D0%BB%D1%8F%D0%BF%D0%BA%D0%B0>). (Dostęp 29.03.2024). Tłumaczenie własne.

percepcyjnych. Tym samym podstawowa rola tłumacza sprowadza się do mediacji między kulturami (D. Urbanek 2010: 162).

Mimo, że elementy te są nieraz traktowane jako leksyka bezekwiwalentowa (por. Płużyczka 2010: 388), tłumacze stosują różne techniki w ich przekładzie. Krzysztof Hejwowski przytacza następującą klasyfikację technik tłumaczeniowych: transfer w postaci czystej albo z modyfikacją adaptacyjną, tłumaczenie syntagmatyczne (z objaśnieniem lub bez), ekwiwalent opisowy, uznany albo funkcjonalny (czy zamiennik kulturowy), eksplikacja, hiperonim, hiponim, opuszczenie (K. Hejwowski 2015: 208–245). Do tej klasyfikacji Roman Lewicki dodaje również tłumaczenie przybliżone (aproksymację) oraz neologizm tłumacza (R. Lewicki 2022: 249–263).

W dalszej części artykułu zostaną przeanalizowane techniki tłumaczeniowe wybranych nazw realiów w rosyjskim i ukraińskim przekładzie *Akademii pana Kleksa*. W pierwszym wyróżnionym fragmencie pojawiają się słownictwo związane z kulinariami:

PL: Nie znosiłem **krupniku i marchewki**, a właśnie codziennie dostawałem na obiad **krupnik i marchewkę**, bo to pożywne i zdrowe (J. Brzechwa 2021: 5).

RU: Я терпеть не мог **морковного супа**, а дома, как назло, каждый день меня заставляли есть **морковный суп**, потому что он полезен для здоровья (Я. Бжехва 1993: 6).

UA: Я терпіти не можу **крупнику й моркви**, а мене тільки й змушували їсти **крупник та моркву** –це, мовляв, дуже поживно й корисно для здоров'я (Я. Бжехва 1990: 5).

W oryginale występuje nazwa *krupnik*. W tym kontekście występuje ona w znaczeniu ‘zupa z jarzyn lub mięsa zasypana krupami’ (W. Doroszewski: SJP). W kulturze rosyjskiej oraz ukraińskiej potrawa ta nie jest aż tak rozpowszechniona. Sam wyraz *крупник* jest natomiast odnotowany np. w Słowniku polonizmów tekstów rosyjskich XIX i XX wieku Wiktora Szeteli (B. Шетля 2019). Do tej nazwy odwołuje się też wydanie encyklopedyczne *Українська минушина: Ілюстрований етнографічний довідник (Українська przeszłość. Ilustrowana encyklopedia etnograficzna)* (A. Пономарьов i in. 1993). Dla odbiorcy współczesnego nazwa tej potrawy może być niezrozumiała, zwłaszcza wśród dzieci. Taki ekwiwalent tym bardziej nie będzie wywoływał u rosyjsko- i ukraińskojęzycznego czytelnika pożądanych konotacji z daniem popularnym w szkolnych stołówkach, lecz często nielubianym przez dzieci. Wykorzystane w ukraińskim przekładzie słowo *крупник* może być lepiej rozumiane w zachodniej części Ukrainy, co można wyjaśnić długotrwałymi wpływami kultury polskiej na ten region. Dla mieszkańców innych terenów Ukrainy słowo to może być mniej znane. Na takie zróżnicowanie zwraca uwagę K. Hejwowski, stwierdzając, że „mitu identyczności doświadczenia nie można traktować poważnie. Nawet ludzie mieszkający w tym samym kraju i wychowani w tej samej kulturze nie mogą reagować w ten sam sposób na te same bodźce” (K. Hejwowski 2006: 73). Z jednej strony w przekładzie ukraińskim można przyjąć, że został wykorzystany ekwiwalent uznany, z drugiej zaś dla wschodniej części Ukrainy może on zostać potraktowany jako transfer z transkrypcją/transliteracją.

W tłumaczeniu na język rosyjski zostały połączone dwie nazwy występujące w tekście polskim (krupnik i marchewka), w rezultacie czego powstała nazwa *морковный суп*

(zupa marchewkowa). Choć zupa marchewkowa nie jest rozpowszechniona w Rosji, może u dzieci wywoływać negatywne skojarzenia, mimo, że jest związana z kuchnią francuską. Możemy więc uznać zastosowaną w języku rosyjskim nazwę za ekwiwalent funkcjonalny.

Inną technikę tłumaczeniową można zaobserwować w kolejnym fragmencie:

PL: Przy każdym kopnięciu padał okrzyk któregoś z graczy:

- **Radom!**
- Australia!
- Londyn!
- Tatry!
- **Skierniewice!**
- Wisła!
- Berlin!
- Grecja!

Mateusz gwizdał raz po raz, okazywało się bowiem, że Antoni wymienił **Skierniewice zamiast Mysłowic**, Albert pomieszał **Kielce z Chinami**, zaś Anastazy wziął Afrykę za Morze Bałtyckie (J. Brzechwa 2021: 37).

RU: При каждом ударе раздавался голос кого-нибудь из игроков:

- **Краков!**
- Австралия!
- Лондон!
- Татры!
- **Кунцево!**
- Висла!
- Берлин!
- Греция!

Всякий раз Матеуш свистел. То оказывалось, что Антоний спутал **Кельцы с Китаем**, то – что Альберт принял Африку за Балтийское море, то еще что-нибудь (Я. Бжехва 1993: 36–37).

UA: За кожним ударом хтось із гравців вигукував:

- **Рим!**
- Австралія!
- Лондон!
- Татри!
- **Київ!**
- Вісла!
- Берлін!
- Греція!

Матеуш раз у раз свистів, бо виявлялося, що Антоній замість **Греції вигукнув «Швеція»**, Альберт переплутав **Крим і Рим**, а Анастасі Африку сприйняв за Балтійське море (Я. Бжехва 1990: 46–47).

Według R. Lewickiego nazwy geograficzne podlegają przeniesieniu. Najczęściej toponimy mają uznane ekwiwalenty w każdym z języków (R. Lewicki 2022: 290). W utworach literackich zasada ta jednak nie zawsze jest przestrzegana ze względu na różne funkcje pełnione przez te jednostki. Można to zauważyć w zacytowanym powyżej fragmencie, gdzie występuje zamiana nazwy Radom na *Краков* (Kraków) w języku rosyjskim oraz na *Рим* (Rzym) w języku ukraińskim. Decyzja tłumaczeniowa w rosyjskim przekładzie może wynikać z chęci pozostawienia realiów Polski. Użycie więc toponimu Kraków, który z pewnością jest bardziej znany za granicą, także wśród dzieci, nie budzi wątpliwości.

W języku ukraińskim została wykorzystana nazwa miasta z innego kręgu kulturowego, czyli *Рим* (Rzym). Wybór takiej nazwy w tym kontekście wiąże się z jednej strony z konsekwencją wykorzystania w tekście ukraińskim odniesień do stolic wybranych europejskich państw (*Рим, Лондон, Київ, Берлін*). Z drugiej strony, jest to element gry językowej opartej na współbrzmieniu wyrazów *Рим* i *Крим*, mimo że w oryginale podobieństwo fonetyczne w tym fragmencie nie występuje.

Podobną decyzję w zakresie oddania warstwy brzmieniowej tekstu ukraińska tłumaczka podejmuje przy nazwie miast *Skierniewice* i *Mysłowice*. Obie te nazwy można uznać na mikrotoponimy, co wiąże się z tym, że raczej nie były one znane w Ukrainie, szczególnie w czasach tłumaczenia powieści. Zamiast nich użyto więc rozpoznawalnych toponimów *Греція–Швеція*.

Inaczej wygląda tłumaczenie tych elementów na język rosyjski. Nazwa *Skierniewice* pojawia się w oryginale dwukrotnie. Podobnie jak w tłumaczeniu ukraińskim, w przekładzie na język rosyjski została ona przekazana w różny sposób. Jak już wspomniano, w języku ukraińskim *Skierniewice* przełożono jako *Київ* i *Греція*, zaś w języku rosyjskim jako *Кунцево* oraz *Кельцы*. W pierwszym z przypadków nazwę *Кунцево* dobrano na zasadzie zgodności skojarzeń jakie może wywołać taki toponim. Кунцево (Kuncewo) zostało przyłączone do Moskwy w 1960 roku, natomiast nadal kojarzy się z jej peryferiami. Z kolei w drugim (*Skierniewice* zamiast *Mysłowic* → *Кельцы с Кумаем*) zachowane jest nawiązanie do polskich realiów, jednak z zamianą na większe miasto – *Kielce*, zniwelowane zostają jednak elementy gry językowej. Rymujące się w tekście wyjściowym toponimy, w rosyjskim przekładzie jedynie rozpoczynają się na te same litery.

W analizowanej powieści pojawiają się także odwołania do kultury trzeciej, które wydają się szczególnie atrakcyjne dla młodego odbiorcy:

PL: Słuchajcie, chłopcy, ten pan, którego tu widzicie, przyszedł z **bajki o śpiącej królewnie i siedmiu braciach** (J. Brzechwa 2021: 9).

RU: Слушайте, мальчики, этот человек пришел из **сказки о Спящей царевне и Семи богатырях** (Я. Бжехва 1993: 10).

UA: Слухайте-но, хлопці, наш гість прибув із **казки про Сплячу царівну й сімох богатирів** (Я. Бжехва 1990: 10).

W powyższym przykładzie pojawia się przekształcony tytuł baśni braci Grimm, rozslawionej przez animowaną adaptację, zrealizowaną w 1937 roku przez wytwórnię Disneya *Królewna Śnieżka i siedmiu krasnoludków* (org. tytuł filmu *Snow White and the Seven Dwarfs*) (A. Gromkowska-Melosik 2018: 70). Brzechwa w swoim utworze wykorzystuje

zmodyfikowany tytuł – *Królowna Śnieżka i siedmiu braci*, umieszczając w tytule aluzję do innej popularnej baśni braci Grimm – o czterech braciach. Tłumacze zachowali aluzję literacką, ale w językach docelowych pojawia się nawiązanie do innych bajek. W języku rosyjskim i ukraińskim wykorzystano odpowiednio tytuły *Сказка о Спящей царевне и Семи богатырях* oraz *Казка про Спячу царівну й сімох богатирів*. W tłumaczeniu na oba języki została użyta taka sama modyfikacja. Można podejrzewać, że tytuł powstał na skutek połączenia nazw dwóch utworów – *Сказка о мёртвой царевне и о семи богатырях* / *Казка про мертву царівну та про сімох богатирів* Aleksandra Puszkina oraz *Спящая красавица* / *Зачарована красуня* (pierwsza wersja przypisywana jest Charles'owi Perraultowi). Choć wersja rosyjska i ukraińska nawiązuje do innego tekstu niż oryginał, wartość estetyczna została zachowana, a odwołanie do bardziej znanych i rozpoznawalnych przez wtórnych czytelników utworów może być bardziej atrakcyjne dla dziecięcego odbiorcy, który będzie w stanie zastosowaną grę samodzielnie rozpoznać.

3. Błędy tłumaczeniowe

Wielu badaczy przekładu zwraca także uwagę na błędy popełniane w tłumaczeniach. Mogą być one spowodowane:

- zbyt bliskim kontaktem pomiędzy językami, kiedy formy języka wyjściowego wpływają na formy przyjęte w języku docelowym;
- niezrozumieniem tekstu oryginału przez tłumacza;
- nieprzystawalnością tekstu docelowego do tekstu wyjściowego, w którym albo zatracono niektóre istotne informacje, dodano nowe informacje lub w interpretacji zbyt oddalono się od intencji tekstu wyjściowego (A. Pisarska/ T. Tomaszewicz 1996: 144).

Niekiedy trudno określić, czy zmiany w treści są skutkiem niezrozumienia tekstu, czy wyrazem interpretacji tłumacza. Zdarza się też, że tłumacz wiernie przekłada skomplikowane fragmenty, co wskazuje na dobrą znajomość utworu, a jednocześnie zmienia prostsze partie, które nie powinny sprawiać trudności (M. Adamczyk-Garbowska 1988: 47–48). Edyta Manasterska-Wiącek uważa, że nie każda modyfikacja w tłumaczeniu prowadzi do obniżenia jego jakości. Niemniej mogą one powodować częściową niezgodność z oryginałem, a ich ocena uzależniona jest od stopnia, w jakim modyfikacje te zmieniają percepcję dzieła przez odbiorcę (E. Manasterska-Wiącek 2015: 81).

Przydatna w tej dziedzinie wydaje się klasyfikacja błędów tłumaczeniowych zaproponowana przez K. Hejwowskiego (2015):

I. Błędy interpretacji:

- 1) „ekwiwalenty słownikowe” lub „rozpowszechnione”;
- 2) *faux amis* (fałszywi przyjaciele tłumacza);
- 3) pomylenie dwóch wyrazów (zwrotów) języka wyjściowego;
- 4) mylna interpretacja znaczenia jednostki leksykalnej języka wyjściowego;
- 5) kalki;
- 6) złe odczytanie struktury języka wyjściowego (np. składni zdania wyjściowego);
- 7) nierozpoznanie elementu kultury wyjściowej (w tym nieodczytanie aluzji erudycyjnej);
- 8) błędy wynikające z braku wiedzy ogólnej i specjalistycznej;
- 9) zła interpretacja sceny/scenariusza.

II. Błędy realizacji:

- 1) błędy języka docelowego;
- 2) wybór niewłaściwego ekwiwalentu;
- 3) nieuzasadnione udomowienie;
- 4) nieuzasadniona egzotyzacja; „niedo tłumaczenie”;
- 5) „nad tłumaczenie”; „poprawianie” oryginału;
- 6) brak konsekwencji w stosowaniu technik tłumaczeniowych;
- 7) łamanie uznanych konsekwencji tłumaczeniowych (K. Hejwowski 2015: 295–324).

W dalszej części pracy zwrócę uwagę na warianty tłumaczenia, w których moim zdaniem, można dostrzec błędy tłumaczeniowe.

PL: Zastrześliś króla **wilków**, a wiedz o tym, że **wilki** mszczą się okrutnie i nie przebaczą ci tego nigdy. [...] **Rozzuchwalone bestie** w biały dzień osaczały mniejsze osiedla i pustoszyły je w przeciągu kilku minut (J. Brzechwa 2021: 17).

RU: Ты убил короля **волков**. **Волки** жестоко отомстят тебе за это. [...] Обнаглевшие звери среди бела дня врывались в города и деревни и мгновенно опустошали их (Я. Бжехва 1993: 17).

UA: Ти застрелив царя **вовків**; **сіроманці** ніколи не забудуть цього й жорстoko тобі помстяться. [...] **Знахабнілі сіроманці** серед білого дня набігали на поселення й за мить спустошували їх (Я. Бжехва 1990: 21).

W polskim tekście wyrażenia *wilki* oraz *rozzuchwalone bestie* używane są synonimicznie, wskazując na negatywne konotacje z postacią wilka, utrwalone m.in. w polskich utworach ludowych, w tym bajkach dla dzieci. W ukraińskim przekładzie synonimicznie używane są takie odpowiedniki jak: *вовки*, *сіроманці* oraz *знахабнілі сіроманці*. Moim zdaniem ekwiwalent *сіроманець*, który ‘jest używany jako stały epitet dla wilka, często w przykładzie *вовк-сіроманець*⁷, został wykorzystany niewłaściwie. Mimo że wyraz ten często jest używany w literaturze dziecięcej, nie ma on takich negatywnych skojarzeń jak *wilki* m.in. w polskich bajkach. Wykorzystane słowo jest bardziej neutralnym wariantem, a w niektórych przypadkach nawet pozytywnym. Dla współczesnych młodych odbiorców nazwa *сіроманець* może być też źródłem aluzji do popularnego utworu ukraińskiego pisarza Mykoły Winhranowskiego pt. *Сіроманець*, który został wydany rok po publikacji ukraińskiego przekładu *Akademii*... Jana Brzechwy. Z punktu widzenia dzisiejszych czytelników takie niezamierzone odwołanie intertekstualne można potraktować jako atut ukraińskiej wersji, ponieważ aktywizuje pamięć skojarzeniową i wywołuje różne emocje.

⁷ *Сіроманець*, ‘Вживається як сталий епітет вовка, часто у прикладці вовк-сіроманець’. *Словник української мови: в 11 тт*, за ред. І. К. Білодіда. (URL <http://ukrlit.org/slovnkyk/%D1%81%D1%96%D1%80%D0%BE%D0%BC%D0%B0%D0%BD%D0%B5%D1%86%D1%8C>). (Dostęp 08.03.2024). Tłumaczenie własne.

Następny przykład ilustruje błędy, które mogą wynikać z braku wiedzy ogólnej:

PL: Akademia mieści się w samym końcu ulicy Czekoladowej i zajmuje duży trzypiętrowy gmach, zbudowany z kolorowych cegiełek. Na trzecim piętrze przechowywane są tajemnicze i nikomu nie znane sekrety pana Kleksa. [...], bo schody doprowadzone są tylko do drugiego piętra i sam pan Kleks dostaje się do swoich sekretów przez komin. Na parterze mieszczą się sale szkolne, w których odbywają się lekcje, na pierwszym piętrze są sypialnie i wspólna jadalnia, wreszcie na drugim piętrze mieszka pan Kleks z Mateuszem, [...] (J. Brzechwa 2021: 6).

RU: Академия находится в самом конце Шоколадной улицы, в большом четырехэтажном доме из разноцветного кирпича. На четвертом этаже пан Клякса хранит свои самые сокровенные тайны. [...], потому что лестница ведет только до третьего этажа. И пану Кляксе самому приходится лазить туда через трубу. На первом этаже размещены классы, где идут уроки, на втором находятся спальня и столовая, и, наконец, на третьем, в одной комнате, живут пан Клякса и Матеуш. [...] (Я. Бжехва 1993: 6).

UA: Академія міститься в кінці Шоколадної вулиці, у великому триповерховому будинку, спорудженому із кольорової цегли. На третьому поверсі пан Ляпка зберігає свої найважливіші таємниці. [...], бо сходи в академії сягають тільки другого поверху, й сам пан Ляпка дістається до своїх таємниць через димар. На першому поверсі розташовані класи, в яких ми навчаємось. Тут-таки, на першому поверсі, – наші спальня та їдальня, на другому поверсі мешкає пан Ляпка з Матеушем. [...] (Я. Бжехва 1990: 6).

W tym przykładzie zwróciłam uwagę na tłumaczenie numeracji pięter. W wersji rosyjskiej liczba kondygnacji została wiernie oddana: parter – *первый этаж*, pierwsze piętro – *второй этаж*, drugie piętro – *третий этаж*, trzecie piętro – *четвёртый этаж*. Takie tłumaczenie nie uwzględnia jednak wskaźników świata fantastycznego, które są istotne w tekstach dla dzieci. W ukraińskim przekładzie pojawia się inne tłumaczenie: parter oraz pierwsze piętro zostało przetłumaczone jako *перший поверх*, drugie piętro – *другий поверх*, trzecie piętro – *третій поверх*. W wyniku takich zmian w naszej wyobraźni powstaje inne wyobrażenie o budynku Akademii – w ukraińskim wariantcie dwupiętrowym, gdzie na parterze znajdują się klasy, sypialnia oraz jadalnia. To jednak decyzja ukraińskiej tłumaczki jest słuszna, ponieważ zachowuje ona symbolikę liczby *trzy*, która ma wymiar magiczny. Nie przypadkiem więc na trzecim piętrze przechowywane są *tajemnicze i nikomu nie znane sekrety pana Kleksa*. Biorąc pod uwagę różnice w numeracji pięter w Polsce oraz w Rosji i Ukrainie, zachowanie liczby *trzy* w zacytowanym wyżej fragmencie wymagało świadomej ingerencji w tekst przekładu – połączenia obiektów zlokalizowanych na parterze i pierwszym piętrze Akademii w jedno piętro.

4. Podsumowanie

Tworząc teksty dla dzieci, pisarze muszą uwzględniać wiek swoich czytelników, ich zainteresowania oraz potrzeby. Podczas translacji takich utworów tłumacz również powinien zwracać uwagę na te czynniki, zwłaszcza w przypadku nazw realiów, które często

pojawiają się w literaturze tego typu. W analizowanej powieści były one zastąpione bardziej znanymi w kulturach docelowych ekwiwalentami, np. *Radom – Краков – Рум, Skierniewice – Кунцево – Київ*. Warto podkreślić, że takie nazwy mogą być także elementem gry językowej, w tym opartej na strukturach rymowanych, które są istotnym elementem dziecięcego poczucia estetyki, odbieranej jako zabawę. Jako przykłady można przytoczyć wspomniane pary toponimów: *Skierniewice zamiast Mysłowic – замість Греції виукнув «Швеція», помішав Kielce z Chinami – снував Кельці з Китаєм – переплутав Крим і Рум*. Wyzwanie dla tłumaczy literatury dziecięcej stanowią także elementy kultury trzeciej. W badanych przekładach takie jednostki zostały zastąpione nawiązaniem do utworów znanych w docelowych kręgach kulturowych, np. *Bajka o śpiącej królownie i siedmiu braciach – Сказка о Спящей царевне и Семи богатырях – Казки про Спячу царівну й сімох богатирів*.

Podczas pracy nad tłumaczeniem tekstów adresowanych do młodszych czytelników należy zwracać szczególną uwagę na te elementy językowe, które wpływają na kreowanie świata fantastycznego i pobudzają dziecięcą wyobraźnię. Fragmenty, w których zestawiono w języku ukraińskim ekwiwalenty *wilk – сіроманець* oraz naruszono inwariant w języku rosyjskim stosując pozornie wierne w rozpatrywanym przypadku tłumaczenie numeracji pięter zostały omówione w kategoriach błędów tłumaczeniowych. Takie tłumaczenie wpływa na możliwości interpretacyjne tekstów docelowych, dodając lub odejmując znaczenia, których nie odnajdujemy w oryginale.

W niniejszym artykule zostały omówione jedynie najbardziej reprezentatywne przykłady zastosowanych transformacji tłumaczeniowych, które w kontekście analizy całości utworów wskazują na tendencje odnośnie do przyjętej strategii przekładu. Zaproponowane przez rosyjską i ukraińską tłumaczkę warianty, mimo pewnych uchybień, pozwalają dziecku, tak samo jak oryginał, na samodzielne zidentyfikowanie umieszczonych w tekście nawiązania, dostrzeżenie gry językowej, a tym samym czerpanie prawdziwej przyjemności z lektury. Staje się to przede wszystkim dzięki wprowadzeniu elementów kultury rodzimej oraz powszechnie znanych zaczerpniętych z innych kultur do nowych wersji językowych, jednocześnie zachowując odniesienia do kultury polskiej (np. zwroty grzecznościowe, niektóre nazwy geograficzne, nazwy kulinariów). Świadczy o tym popularność przekładów *Akademii pana Kleksa* na rynku czytelniczych w Rosji i Ukrainie.

Prace źródłowe

- Brzechwa, J. (2021), *Akademia Pana Kleksa*. Kraków.
Бжехва, Я. (1990), *Академія пана Ляпки*. Київ.
Бжехва, Я. (1993), *Академія пана Кляксы*. Кішнінів.

Bibliografia

- Adamczyk-Garbowska M. (1988), *Polskie tłumaczenie angielskiej literatury dziecięcej*. Wrocław.

- Doroszewski, W., *Słownik języka polskiego, t. I–XI*. (URL <http://www.leksykografia.uw.edu.pl/slovníki/31/sownik-jzyka-polskiego-warszawa-1958-1969>). (Dostęp 29.03.2024).
- Gromkowska-Melosik A. (2018), *Królewna Śnieżka i pleć kulturowa (Lustereczko powiedz przecie, kto jest najpiękniejszy w świecie?)*, (w:) „Studia edukacyjne” 47, 69–79.
- Hejwowski, K. (2006), *Kognitywno-komunikacyjna teoria przekładu*. Warszawa.
- Hejwowski, K. (2015), *Iluzja przekładu*. Katowice.
- Lewicki, R. (2022), *Zagadnienia lingwistyki przekładu*. Lublin, 251–257.
- Manasterska-Wiącek E. (2009), *Polska poezja dla dzieci w przekładach na język rosyjski. Na podstawie wierszy Juliana Tuwima i Jana Brzechwy*. Lublin.
- Manasterska-Wiącek E. (2015), *Dyfuzyja i paradyfuzyja w przekładach literatury dla dzieci*. Lublin.
- Pisarska, A./ T. Tomaszewicz (1996), *Współczesne tendencje przekładoznawcze*. Poznań, 144.
- Płużyczka, M. (2010), *Bezekwivalentność a kontekst kulturowy w tłumaczeniu specjalistycznym*, (w:) S. Grucza/ A. Marchwiński/ M. Płużyczka (red.), *Translatoryka: koncepcje-modele-analzy*. Warszawa, 387–399.
- Słownik języka polskiego*. (URL <https://sjp.pwn.pl/>). (Dostęp 29.03.2024)].
- Słownik języka polskiego-etymologia*. (URL <https://sjp.pwn.pl/poradnia/haslo/pan;22487.html>). (Dostęp 29.03.2024)
- Urbanek, D. (2010), *Tłumaczenie jako komunikacja interkulturowa*, (w:) S. Grucza/ A. Marchwiński / M. Płużyczka (red.), *Translatoryka: koncepcje-modele-analzy*. Warszawa, 156–163.
- Пономарьов, А. / Л. Артюх/ Т. Косміна и др. (1993), *Українська минувшина: Ілюстрований етнографічний довідник*. Київ. (URL chrome-extension://efaidnbmnnnibpcajpcglclefindmkaj/https://shron1.chtyvo.org.ua/Ponomarov_Anatolii/Ukrainska_mynuvshyna.pdf). (Dostęp 10.03.2024).
- Словник української мови: в 11 тт. / АН УРСР. Інститут мовознавства; за ред. І. К. Білодіда*. (URL http://ukrlit.org/slovnky/slovnky_ukrainskoi_movy_v_11_tomakh). (Dostęp 10.03.2024).
- Современный толковый словарь русского языка Ефремовой*. (URL <https://dic.academic.ru/contents.nsf/efremova/>). [Dostęp 10.03.2024].
- Шетля, В. (2019), *Словарь полонизмов русских текстов XIX–XX веков = Słownik polonizmów rosyjskich tekstów XIX–XX wieków*. Москва. (URL <https://books.google.pl/books?id=dTCBDwAAQBAJ&printsec=frontcover&hl=pl#v=one-page&q&f=false>). (Dostęp 10.03.2024).